

20. yüzyılda İstanbul'da
**CAMİ MUSİKİSİ
VE MÜEZZİNLER**

HALUK DURSUN

K

LASİK musikimiz dinî ve din dışı olmak üzere iki ana bölümde incelenebilir. Dinî musiki de cami musikisi ve tekke musikisi olarak iki ayrı sahaya ayrılabilir. Cami musikisi, imamlar tarafından namaz sırasında ve sonrasında Kur'ân-ı Kerîm kıraati şeklinde icra edildiği gibi, müezzinler vasıtasıyla çeşitli vesilelerle değişik zamanlarda da tatbik edilir. Biz cami musikisi içinde yer alan Kur'ân-ı Kerîm okunması konusunu ele almayı reisü'l-kurrâliği ve mevlidhanlığı ayrı tutarak, sadece müezzinlerle ilgili olarak bakmaya çalışacağız.

Süleymaniye Camii vakfiyesinde camiî müezzinlik kadrosunda 24 kişinin yer aldığını görmekteyiz. Osmanlı döneminde bu çok yüksek olan sayıdan İstanbul'da dinî musikinin, sosyal hayatın içerisinde ne kadar önemli bir yer tuttuğunu anlamak mümkündür.

Cami musikisi, minarelerde ve cami içinde icra edilenler olmak üzere iki ana başlıkta toplanabilir: 1) Minarelerde okunan ezanlar, salatlar, temcidler; 2) Cami içinde iç ezan, kamet, muarirlik, cumhur müezzinliği, tardıyye, ramazan-ı şerifte kılınan teravîh namazına ait salavat-ı şerife ile dualar, menkibe-i nebevîyyenin okunuşu ve buna ait teşvihler.

Müezzinler, ezanın yanı sıra, cami musikisi içinde yer alan yukarıda saymış olduğumuz sahalarda okuyuculuk vazifesini idrak ederler. Söz konusu vazifeyi bir tek müezzin efendi ifa edebildiği gibi çok sayıda müezzinin aynı camide görev aldığı ve bir nevi koro şeklinde dâhil olduğu ortak okuyuşlar da yapılabilir.

Yalnız Osmanlı zamanında değil, Cumhuriyette de bu 'cumhur müezzinliği' adı verilen birden fazla müezzin bulunduğu camiler mevcuttu. 1950'ye kadar Eyüp Sultan Camii'nde 10 müezzin yer almaktaydı. Nur-ı Osmaniye'de de altı müezzin vardı. Bugün bu sayı üçe kadar inmiştir.

Müezzinlerin başında 'başmüezzin' olur ve sanki bir koro şefi gibi müezzinleri idare ederdi. Başmüezzin yanında 'sermahfil' denilen müezzin-başı yardımcısı bulunurdu. Sermahfil, müezzinlik nöbeti tutmanın yanı sıra müezzin olmaya kimler layık ise onları teklif ve diğer müezzinlerin günlük derslerini müzakere etmekle görevliydi.

BAZI MEŞHUR MÜEZZİNLER

Osmanlı 'imparatorluk kültürü' içerisinde her sahanın en iyisi İstanbul'da bulunduğu gibi en güzel sesli müezzinler de İstanbul camilerinde vazife alırlardı. Camilerin dışında Sarayda ve vüzerâ konaklarında da en meşhur müezzinleri görmek ve dinlemek mümkündü. İstanbul camilerindeki müezzin efendiler eğer çok meşhur olurlarsa ister istemez mevlidhanlığa kayarlar ve işi daha bir sanatkârane yaklaşımla icra edip meslek hâline getirirlerdi. Bunların yanı sıra halk arasında çok tanınmayıp sadece cami içinde kaldıkları hâlde bu meslekten anlayan ve erbabınca makbul ve üstad olarak kabul edilen müezzin efendiler de vardı.

Süleymaniye'de 1940'lı yıllarda dinî musiki ve cumhur müezzinlikte bir otorite olan Şevket Efendi, müezzinler arasında yüksek idaresiyle tanınmaktaydı. Nur-ı Osmaniye'de başmüezzin Haydar Efendi, bir İstanbul efendisi olup, adap ve erkanı iyi bilen, dinî kûltüre ve makamata hâkim bir üstadı. Yine cumhur müezzinliği bihakkın icra edenlerden bir tanesi de Eyüp Camii başmüezzinini Hafız Kaşif Efendi idi. Ayrıca Süleymaniye Camii'nden Hafız Kemal, Valide Camii'nden Hafız İbrahim, Hafız Hamdi, Hafız Mustafa, Atik Ali Paşa Camii'nden Hafız Kerim gibi zatlar da mesleklerinde muvaffak olan kişilerdi.

Müezzin efendilerin sadece seslerinin güzel olması kafi olmaz, usul ve makam bakımından da yeterlilikleri aranırdı. Ezan sesi ayrı, Kur'ân sesi

ayrı, mevlid, gazel, kaside sesi ayrı, şarkı sesinin ayrı olması icap ederdi. Ezanlar dışında müezzinler 'amin' okuma usullerini de iyi bilirler, üç ayrı müezzin tarafından kısa amin, uzun amin, dualı amin okuyuşlarında Rast ve Muhayyer makamları tercihen icra ederlerdi. Namaz sonrası tesbih dualarında genelde İsfahan, Rast, Sûzinâk, Hicâz, Sabâ, Dügâh ve Segâh makamları kullanılırdı.

Ezan, sadece ses ile okunmaz, aynı zamanda ezanın kıraatinin yani okuyuş tarzının, kelime ve harfleri telaffuz ediş biçiminin de doğru olması lazımdır. Bundan sonra da doğru okuyuşu güzel bir makam ile süslemek gerekir.

Eski İstanbul'da hangi ezanın hangi makamda, nasıl okunacağını bırakın imam-müezzin gibi din adamlarını, sıradan ahali, hele cami cemaati çok iyi bilirdi. Sabah ezanı, mutlaka Sabâ makamında okunur, ancak arada bes-tenigar yahut Dügâh çeşni katılabilirdi. Öğle ezanı, Uşşak yahut beyati -ki bu iki makam birbirine çok yakındır- olarak icra edilir, hele ikinci ezanı İstanbul'da mutlaka hicaz olurdu. Akşam ezanı İstanbul usulünce segah ve dügâh makamında, yatsı ise Rast-Nevâ okunurdu. Sabah ezanının saba gibi insanı hafif hafif ürperten, inceden inceye uyaran yumuşak bir makamda ve ikindinin de hicaz gibi insanı rahatlatan bir makamda olmasının hep hikmeti vardır.

Sabah salası temcid ve cenaze salaları Dilkeşhâverân ve Hüseyinî makamında okunur, cuma salası ise segah makamında verilir. Şimdi artık bırakın salayı, ezanı bile bihakkın, makama aşına okuyan ses neredeyse kalmadı.

Merhum üstad Bekir Sıdkı Sezgin konservatuvardaki bir dersinde ezanların, tesbih dualarının ve salanın nasıl okunacağını tatbikî olarak öğretmiş ve dostumuz müzikolog Ruhi Ayangil tarafından da teybe kaydedilmiştir.

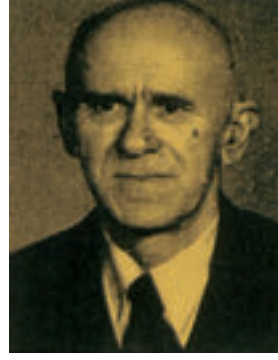
Bu mevzuun ve bu sahanın asıl üstadı ise Kani Karaca'dır. Bildiğimize

Hafız Kemal Gürses.

Hafız Hasan Akkuş.

Hafız Ali Rıza Sağman.

Mehmet Rakım Elkutlu.

Hafız Esad Gerede.

Sadettin Kaynak.

göre merhum Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel bile bu konuya dikkat eder ve Kani Karaca'nın ezanını fark edip etrafındakilere "Bakın ezanı Kani Karaca okuyor" diye söylemiş. Kani Karaca'nın kendine özgü tavrı ve son zamanlarda yetişen gençlerden Fenerbahçe Camii müezzini Yunus Balcıoğlu'nun seslendirdiği yumuşak üsluplu ve bol geçkili ezanları da dikkate şayandır.

Osmanlı'nın son döneminde ise medhinin sık sık yapıldığı, şöhretinin anlatıldığı müezzinlerin başında Hafız Cemal Efendi gelir. Aksaray Valide Camii başmüezzini olan Cemal Efendi, okuduğu ezanlarla Cumhuriyet döneminin en parlak müezzini olmuştur. Aksaray'da ezan okurken Boğaziçi'nden sesinin dinlendiği hep anlatılmış, bir keresinde Çanakkale şehitleri için gemiyle Gelibolu'ya gidildiğinde okuduğu ezan bütün bir Boğazdan ve Gelibolu sırtlarından duyulmuştu. Aksaray'da Valide Camii minaresinden dirseklerini şerefenin kenarına dayayıp başını elleri arasına alarak ezan bitinceye kadar evlerin, yolların, meydanların mutlak bir sükunet içinde kaldığı, türlü yaş, cins ve ırktan insanların dinleme aşkıyla minarelere, sesin geldiği yöne doğru çevrildiği hep söylenegelmiştir.

Aksaraylı Hafız Cemal'den sonra ezanı en iyi okuyanlar arasında Karabacak Süleyman Efendi gelirdi. Hafız Cemal ezanda sesini titretmeden türlü nağmeler yaparken Karabacak Süleyman Efendi bilakis titretilen sesle okur ve her istediği şekli icra ederdi.

Meclis-i Mebusan müezzini Beşiktaşlı Hafız Rıza ise pestlerde arasıra falso yapmasına, perde kayması hissedilmesine rağmen tizlerde daha feyyaz, daha bereketli ezan okuyuşuyla tanınırdı.

Yine Nur-ı Osmaniye başmüezzini Haydar Efendi, Süleymaniye başmüezzini Şevket Efendi ile Hafız Şaşı Osman, Hafız Aşir dinî musikiye hakimi-yetleri ve güzel ezanlarıyla tanınmışlar arasındaydı. Ayrıca Ahmet Rasim'in yazdığına göre Nedim Bey, Aziz Mahmud Hüdayi Camii'nde (Üsküdar'da) bir yatsı ezanı okumuş, Boğaz'ın karşı yakasında Fındıklı-Kabataş-Cihangir tarafından duyulmuş. Hafız Sadettin Kaynak'ın, Hafız Sami'nin, Hafız Yaşar'ın ezanları da pek beğenilmiş.

Daha eskiden meşhur müezzinlerden birisi de Enderunî Hafız Hüseyin Hüsni Efendi'dir. Bulgarlardan geri alındığı zaman Edirne Selimiye'de ilk ezanı o okumuştur. Meşhur hattat-bestekâr Kazasker Mustafa İzzet Efendi ilk defa Sirkeci'deki Hidayet

Camii'nde ezan okurken Padişah II. Mahmud tarafından keşfedilmiş ve Enderun'a alınmıştır. Yine Osmanlı döneminde Hacı Hafız Nafiz Bey, Hacı Keramî Efendi, III. Selim'in müezzinbaşısı Şakir Ağa ve Abdülaziz'in müezzini Hafız Deli Hüsam da Sarayın gözdeleleri arasındadır. Said Paşa imamı diye meşhur olan Hasan Rıza Efendi, Bayezid Camii'nde okuduğu bir iç ezanla beğenilip Saraya müezzin olarak çağırılmıştır.

Eski bir söz vardır, 'Dinleyen anlıtandan arif olmak gerek' diye. Ezanda da öyledir. Ezanı dinleyen okuyandan daha iyi makam ve musiki bilmesi gerekir. Şimdi ikisi de pek kalmadı ama, her zaman olduğu gibi nedret olan şey yani nadirat ele geçtiği zaman çok daha kıymetli oluyor. Ne mutlu ki, İstanbul hâlâ arada sırada da olsa en güzel ezan-ı Muhammedîlerin dinlendiği şehrimizdir.

Güzel bir sesle okunan tesirli bir ezan insanı camiye çekebildiği gibi, hatta bazen dine de çekebilir. Bed sesle okunan makamsız ve kötü bir ezan da insanı hem camiden hem de dinden soğutur, uzaklaştırır. Onun için anlatırlar: Bir musiki erbabı, ezanı tahammül edilmez derecede okuyan birini çağırır. "Evladım ezanı niçin böyle okuyorsun?" diye sormuş. "Allah için

okuyorum” cevabını alınca da “Aman Allah rızası için okuma!” demiş.

Yine Balıkesir’de merhum Hasan Basri Çantay’ın, ezan okuyan müezzinleri yanına çağırıp “Bak evladım, o öyle okunmaz, böyle okunur” diye tatbikî olarak ders verdiğini biliyoruz.

ENDERUN USULÜ TERAVİH

Günde beş vakit okunan ezanın dışında halkın cami musikisiyle en çok karşı karşıya kaldığı dönem ise Ramazan ayıdır. Özellikle bu ayda kı-

lınan teravih namazları cami musikisi açısından en renkli uygulamaların icra edildiği vakittir.

Cumhur müezzinlikle teravih namazının uygulanması şöyle olurdu: Yatsı namazının son sünneti eda edilip ısfahan makamında dua okunduktan sonra bütün müezzinler yine aynı makamda ‘Salli alâ Muhammed’ derlerdi. İmam efendi de aynı makamdan tilavetle namazı kıldırmağa başlardı. Dördüncü rekatin sonunda müezzinlerin hepsi ‘salat-ı ümmiye’yi okurlardı.

Akabinde müezzinbaşının ve diğer müezzinlerin kudret ve ehliyet-i musikiyesi derecesinde Hüzam, Hicâz, Sabâ gibi makamlardan okurlardı. 12. rekât kılınıp 13.’ye kalkılırken evc makamı icra edilirdi. Son dört olan 16. rekât ise ‘salli alâ’da Acemaşîrân makamıyla tamamlanırdı. Teravihin sonunda yine Acemaşîrân makamında sala verilir ve bu defa ‘salat-ı ümmiye’ yerine bir ilahi okunurdu. Z

MERAKLISINA NOTLAR

‘Ser-müezzin’ veya ‘müezzinbaşı’ daha tam ismiyle ‘ser-müezzin-i şehriyarî’ yahut ‘ser-müezzin-i Hazret-i Padişahî,’ Osmanlı Devletinde hükümdarın Saray müezzinlerinin başı manasında kullanılmaktadı. İmam-ı sultanîler gibi, müezzin-i sultanîler ve bunların başları ekseri değerli müzisyenler arasından seçilirdi (Yılmaz Öztuna, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, İstanbul 1974, c. 2, s. 55).

Müezzin ezan sırasında ‘sâ-ı sadr ve vüsat-i savt’ına göre makamın zemin nağmelerini icra eder. Ezandan laftazullah anlaşılmalı, vuzuh ve haşmetiyle nida edilmelidir. Ezanın meyânı ise ‘hayye ale’s-salâh’ın birinci okunuşunda mü-

ezzinin kendisine mahsus nağmeleriyle yapılır. (H. Can, *Dinî Musiki*, 291 [Ocak 1974]).

İsmail Baha Sürelsan, *Dinî Türk Musikisine Giriş* adlı eserinde (s. 65) akşam ezanının Hicâz yahut Rasttan da okunacağını kaydetmişse de Halil Can, “Bildiklerime Göre Gördüklerim” isimli makalesinde bu görüşe karşı çıkmaktadır.

Aynen ezanlarda olduğu gibi salalar da çifte yapılabilir. Ezanlar bir kişi tarafından okunduğu gibi ‘çifte ezan’ şeklinde iki kişi ile karşılıklı okunur. Birkaç kişi tarafından hep birlikte okunması da caizdir. (H. Can, *Dinî Musiki*, 291 [Ocak 1974]: 14)

Hafız Esad Gerede, mevlid-i şerif.

Hafız Esad Gerede, aşr-ı şerif.

Kani Karaca,
Rast ezan.

Mehmet Kemiksiz, beş makamlı
Enderun teravihi tertibi.